

Наталія ЛЕВЧЕНКО, д-р філол. наук, проф.
академік Академії наук вищої школи України

ORCID ID: 0000-0002-7535-6330

e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, Харків, Україна

КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вступ. *Стаття присвячена вивченню впливу національних мотивів у творчості Тараса Шевченка на формування української національної ідентичності в контексті сучасної російсько-української війни. Акцентується особлива увага на повсякчасній актуальності поезії Кобзаря в питаннях вибавлення від комплексів меншовартості й "меншого брата", наві'язаних шовіністичною політикою росії щодо України, для формування національного світогляду та національної ідентичності українського народу.*

Методи. *У статті було використано культурно-історичний, біографічний, герменевтичний методи.*

Результати. *В українському культурному середовищі спонуканням до розвитку й збереження української національної ідентичності завжди була, є і буде творчість геніального світоча, будівничого української нації Тараса Шевченка, який є голосом українського народу поза межами часу й простору. Сьогодні як ніколи актуально лунають мотиви його поезії як риторичні запитання, які вказують на віроломність і підступність нічим не спровокованої жажливої загарбницької війни росії проти України.*

Т. Шевченко як духовний батько української нації свого часу провів чітку паралель між знищенням північним сусідом, який називає себе "старшим братом", у ментальній мапі українців чіткого окреслення меж власної національної ідентичності й фізичною ліквідацією українського народу, яка сьогодні вже переросла в гарячу фазу російсько-української війни.

Висновки. Пророчі слова Кобзаря, написані 165 років тому, саме сьогодні як ніколи звучать особливо злободенно. У цей історичний час самовідданого й героїчного відстоювання українським народом своєї свободи й незалежності Шевченкове слово для нас, спадкоємців його націєтворчої ідеї, є не лише дороговказом, а й надійною опорою.

Ключові слова: Тарас Шевченко, послання, часопростір, націєтворчі ідеї, українська національна ідентичність, лірика, війна, українське культурне середовище, риторичні питання, травматичний досвід.

Вступ

Риторичні твердження "бути чи не бути", "воля або смерть", "гідність чи ганьба" набули особливого трагічного характеру в умовах сучасної війни, яка кардинально змінила світогляд українців, спонукала єднатися навколо національної ідеї. Її трагічний досвід засвідчив, що політика конформізму себе не виправдала. Шовіністичне насадження рабської психології імперською росією протягом століть змушувала українця уподібнюватися, пристосовуватися, погоджуватися, забувати своє, брати приклад зі "старшого брата", зрештою, потрапляти в ментальні тенета комплексу меншовартості чи навіть манкуртства. Як наслідок, росія вже одинадцятий рік фізично знищує сучасне покоління українців з огляду на те, що ярмо бидла не тримається на шії вільної людини давнього козацького роду.

Методи

У статті було використано культурно-історичний, біографічний, герменевтичний методи.

Результати

У сучасних умовах загарбницької війни з боку росії особливої ваги набула проблема національної української ідентичності, гостро актуалізувалися питання спільної відповідальності за долю Української держави й готовності захищати її свободу, незалежність, територіальну цілісність, зокрема право українців бути. Наш травматичний досвід має

стати закликом до всього світу берегти й примножувати генетичні коди національної ідентичності.

В українському культурному середовищі спонуканням до розвитку й збереження української національної ідентичності завжди була, є і буде творчість геніального світоча, будівничого української нації Тараса Шевченка, який є голосом українського народу поза межами часу й простору. Сьогодні як ніколи актуально лунають його риторичні запитання, які вказують на віроломність і підступність нічим не спровокованої жажливої загарбницької війни росії проти України:

*Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?*

(Шевченко, 2024, с. 178).

Сучасна інтерпретаційна стратегія творів Т. Шевченка вибудовується на основі історіософського міфу долі України, метафоричний образ якої внаслідок багатовікової геноцидної агресії росії вбирає дискримінаційні конотації материнського права й батьківського закону. Духовний батько української нації свого часу провів чітку паралель між знищенням північним сусідом, який називає себе "старшим братом", у ментальній мапі українців чіткого окреслення меж власної національної ідентичності й фізичною ліквідацією українського народу, яка сьогодні вже переросла в гарячу фазу російсько-української війни.

"Геніальний поет, – на думку М. Жулинського, – воскресив рідним словом затаєну в глибинах національної свідомості історичну пам'ять, мрії та надії на сподівану волю, оживив віру у свої духовні сили. Шевченко зарядив настрої і почуття українського люду могутньою духовною енергією і цим сприяв пробудженню і формуванню національної самосвідомості українського народу. З появою "Кобзаря" нація відчула, що в неї

з'явилася в найбільший драматичний період національної історії
потужна духовна сила, здатна відродити притлумлену
колоніальним пригніченням національну свідомість і гідність,
розкувати паралізоване стремління до боротьби та закликати

*За правду пресвятую статъ
І за свободу!"*

(Жулинський, 2024, с. 3).

Твори українського Кобзаря мають здатність говорити до
людей будь-якого куточка світу, бо зачіпають одвічні теми
шкали загальнолюдських цінностей, зазирають у найпотаємніші
закутки людських душ. Словами поета сьогодні маємо
можливість означити випалену "русським міром" землю України,
ту ж Бучу, Ізюм, Маріуполь, Бахмут і будь-яке місто чи село,
зруйновані російськими окупантами:

*Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чії ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово*

(Шевченко, 2024, с. 51).

Поза сумнівом, "у кожному тексті є потенційна часова послідовність" (Ізер, 1996, с. 267), але Т. Шевченко звияжну славу України виніс за межі земних понять, порівнявши її з правдивим і голосним Божим словом, своїм поетичним словом пронизав земний часопростір, розгорнув космологічну візію простору і проник у тонкий астральний план буття.

Влучніше за Т. Шевченка про цю війну, це тотальне знищення України російськими загарбниками, мабуть, ніхто не скаже. Образ України-сироти, яка в центрі Європи в ХХІ столітті потерпала від російської агресії, волила про допомогу, кричала до світу: "Закрийте хоча б небо", – щоб не гинули в своїх власних оселях від російських ракет цивільні мешканці, навіть немовлята, але стурбований світ довго не бачив глибини трагедії українського народу. Російські вороги не лише вбивали українців, а ще й насміхалися, боцімто українці самі себе обстрілюють, щоб скомпрометувати росію, яка, бачте, виконує особливу місію щодо України, визволяючи "братський" український народ від "укрофашистів".

Звятия українських воїнів, героїзм українського народу згодом розбудив світ, який, зрештою, дізнався:

*Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти*

(Шевченко, 2024, с. 51).

Правда війни спонукала до створення проукраїнської коаліції держав вільного світу, які, підставивши плече, дали Україні надію, що вона "не вмере й не загине" (Шевченко, 2024, с. 51).

Один із таких позачасових і позাপросторових творів Т. Шевченка – поема-послання "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє" – вже своєю назвою розмиває чіткі контури не лише художнього, а й реального часопростору. "У назві послання Т. Шевченка і в його вербальному тексті теж чітко окреслено три часові площини – минуле, теперішнє, майбутнє, – які, як на диво, не прив'язують до них зміст твору, а виводять його за межі конкретного історичного часу" (Левченко, 2024, с. 273).

Закликаючи до боротьби за свободу, Т. Шевченко у своєму творі звертається до всіх тих, хто здатен змінити цей жорстокий, несправедливий і водночас прекрасний світ, пам'ятаючи славетну історію свого козацького роду:

*У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась! –
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!*

(Шевченко, 2024, с. 267).

Використані концепти волі, Дніпра, гір, степу, козацьких вольних трупів, окрадених трупів з відтінками архетипної конотації ідеї боротьби апелюють до концептів української національної ідентичності, закликають добре вивчити уроки історії, пригадати, що українці належать до давнього й славетного козацького роду, який завжди відкидав ганьбу й неволю.

Необхідно також пам'ятати, що саме Україна є справжньою спадкоємицею славетної історії, високої культури й династії звияжних князів давньої Русі. Вказуючи на шлях гідності й честі в минулому, ці концепти і сьогодні звучать як заклик до боротьби за своє історичне, національне, родове коріння, спонукають до воскресіння духа боротьби, "бо саме дух є володарем людини" (Жулинський, 2024, с. 40).

Свого часу Т. Шевченко вказував, що, на жаль, не українці, а, наприклад, німці відігравали важливу роль у питанні визначення національної ідентичності українців, які масово піддавалися зовнішньому навіюванню і не виявляли наполегливості в пошуках справжніх себе:

*Нема ні пекла, ані Раю.
Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узловатий,
А більш нікого!.." – "Добре, брате,
Що ж ти таке?"*

*"Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм".
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: "Ви могли".
"Могли! могли!"
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: "Ви слав'яне".
"Слав'яне! слав'яне!"
Славних прадідів великих
Правнуки погані!"*

(Шевченко, 2024, с. 266).

Вивчені уроки історії, зроблені висновки пробудили прагнення перемоги над комплексом меншовартості, почуття гідності в українського народу, відновили критерії правди й справедливості. Незламність, нескореність українського народу в сучасній боротьбі з росією за своє право бути і бути вільними стали взірцем для більшості народів світу.

Послання Тараса Шевченка "І мертвим, і живим, і ненародженим..." виходить за рамки питань історичного минулого часу в українському контексті. "Секрет позачасовості Шевченкової поезії криється в майстерності автора описувати явища й проблеми з такою конкретизованою місткістю й водночас з такою широкою узагальненістю, що вони природно накладаються на будь-яку політичну ситуацію й переживають свій час" (Левченко, 2024, с. 273). Збереження національної ідентичності, засудження історично складеної несправедливості, потреба боротьби за свободу – ці три аспекти твору стали осердям процесу формування української нації.

Усвідомлення історії та збереження культурної національної ідентичності в сучасному глобалізованому світі, де зростає ризик її втрати, є одним із засобів виживання нації. Слова Т. Шевченка:

*Учіться, читайте,
і чужому навчаєтесь,
й свого не цурайтесь*

(Шевченко, 2024, с. 269)

– сьогодні набувають неабиякої актуальності, стають потужною інтелектуальною зброєю, можливо, навіть сильнішою за гармати. Нинішня війна з росією "увиразнює й осучаснює ідеологеми українського пророка XIX ст., які стали засадничими в його творчості й залишаються актуальними для сучасників" (Левченко, 2024, с. 276). Наприклад, Т. Шевченком розглядалася "українська мова як інструмент формування української ідентичності, якій загрожує багатовікова шовіністична політика російської імперії ("Я на сторожі коло їх поставлю слово" (Шевченко, 2020, с. 691)" (Левченко, 2024, с. 276). За останні 400 років росія та її сателіти намагалися обмежити вживання української мови в Україні. Численні факти лінгвоциду фіксують на тимчасово окупованих росією територіях України під час російсько-української війни, зокрема після 24 лютого 2022 р.

"Шевченко вірив, що "прорветься слово, як вода" і людині відкриється свята правда, висока доцільність буття на землі, що скривджені, гноблені і озлоблені навчатися творити добро, не заподіюючи зла ближньому, що віще слово відверне душі чистих серцем від скверни і розтлінної кривди. Тільки зцілена святим словом правди національна душа здатна відкритися братолюбством, порозумінням і злагодою" (Жулинський, 2024, с. 5). Слова історичної правди завжди сприяють формуванню поваги до власного родового коріння і коріння всієї нації.

Детальний аналіз поєднаних у посланні поета-пророка трьох часових площин: минулого ("мертвим"), теперішнього ("живим"), майбутнього ("ненарожденним") – формують стале переконання, що народ, який не пам'ятає свою історію, неважливо – величну чи трагічну, втрачає своє майбутнє:

*Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu на всій землі
Безконечній веселого дому*

(Шевченко, 2024, с. 269).

Власна воля індивіда підпорядковується вищій волі з метою ментального єднання в колективному духовному зростанні тоді, коли руйнується традиція родового закону, регламентується воля особистості в межах морального смирення. Століттями російська імперія спрямовувала свою шовіністичну політику на знищення української нації. Вона привласнювала цивілізаційні, наукові, культурні здобутки українського народу, натомість нав'язувала йому комплекс меншовартості, спонукала до манкуртства. Значна частина населення України піддалася російським маніпуляціям і зреклася рідної мови на користь російської. Настала пора боронити все своє українське від загребущих рук окупантів. Толерантне ставлення українських громадян до панування російської мови в Україні стало однією із сотень причин російсько-української війни, що вже дванадцятий рік забирає життя багатьох тисяч захисників України, а також життя багатьох тисяч її цивільних мешканців.

Однак не страх смерті, а любов до життя заповнюють серце людини, коли вона згадує свою Батьківщину-неньку. Саме тому Т. Шевченко й називає Україну тихим раєм, де панує вічне життя і любов, а розбрати й зовнішні втручання зробили її великою руїною. Поет закликає любити свою країну й не шукати ласки з чужого поля:

*Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля*

(Шевченко, 2024, с. 264).

Процес ототожнення людини з українською нацією, змістом якого є суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку з власною країною, яку Т. Шевченко одночасно називає раєм тихим і великою руїною, що "виник як результат формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень і оцінок, таких, що реально існують, диференційованих та інтегровальних ознак життєдіяльності нації, а також прийняття групових норм і цінностей" (Шкільна, 2018, с.306).

Шевченко пророкує трагічну долю України і закликає:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд...*

(Шевченко, 2024, с. 265).

Лицемірство і байдужість вищих верств суспільства до простих людей, попереджає Кобзар, призведе до національної катастрофи – втрати зв'язку поколінь:

*І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одицурається брат брата
І дитини мати*

(Шевченко, 2024, с. 265).

Це звернення окреслює трагедію не лише знівельованих національних кордонів, а й проблем соціальної нерівності, корупції та зловживання владою, які досі, на жаль, злободенні в усьому світі і які спонукають суспільство до праведного гніву, до відновлення правової справедливості, але й водночас провокують країни-агресори до активних воєнних загарбницьких дій.

Послання Т. Шевченка закликає до критичного аналізу суспільних відносин, є літературною формою заохочення братися за працю над покращенням життя власного і прийдешніх поколінь.

Поєма-послання Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненарожденним...", пронизавши межі формування української національної ідентичності, промовляє до кожного покоління і заохочує до роздумів, що свобода – це не лише право, а й обов'язок, спонукає кожного запитати себе:

*Що ми?.. Чиї сини?
Яких батьків?
Ким? За що закуті?..*

(Шевченко, 2024, с. 267).

Осягнення послання українського генія формулює сталі поняття про національну ідентичність, історичну, політичну й соціальну справедливість і про її величність свободу. Поет-пророк своїми ідеями і нині допомагає будувати свідоме, відповідальне, патріотичне суспільство на засадах української національної ідентичності. Його живе слово, натхнення правдою життя й палкою любов'ю до України:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!*

(Шевченко, 2024, с. 329).

Дискусія і висновки

Нині слово Т. Шевченка, в умовах жахливої своєю масштабністю (жодна війна світу не мала лінії фронту протяжністю 1700 км) і звірствами російських окупантів війни, закликає українців забути давні часи поневолення і відродити "добру славу, славу України".

Прославляючи лицарів синіх гір, Т. Шевченко надихає і сучасних українців на боротьбу за свободу України й закликає:

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*

(Шевченко, 2024, с. 261).

Пророчі слова Кобзаря, написані 165 років тому, саме сьогодні як ніколи звучать особливо злободенно. В цей історичний час самовідданого й героїчного відстоювання українським народом своєї свободи й незалежності Шевченкове слово для нас, спадкоємців його націєтворчої ідеї, є не лише дороговказом, а й надійною опорою:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі*

(Шевченко, 2024, с. 573).

Завдяки героїчному спротиву українців агресії росії – Шевченкове слово набуває особливої актуальності, зміцнює віру в перемогу України та стає інтелектуальною зброєю у нинішній російсько-українській війні.

Список використаних джерел

Ізер, В. (1996). Процес читання: феноменологічне наближення. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* (за ред. М. Зубрицької). Літопис, 261–277.

Жулинський, М. (2024). Духовна енергія нації. *Тарас Шевченко. Поезія. Повна збірка творів*. Наукова думка, 3–9.

Жулинський, М. (2024). Григорій Сковорода: Дух, Душа, Слово в контексті духовних вітражів автора. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Літературознавство. Вип. 2(104). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; (редкол.: Н. М. Левченко та ін.). Майдан.

Левченко, Н. (2025). Тарас Шевченко в камуфляжі: "Кобзар" у редакції Сергія Пуценка. *Шевченкознавчі студії*, 1(27), ч. 1, 268–281.

Шевченко, Т. (2024). *Поезія. Повна збірка творів*. Наукова думка.

Шкільна, І. (2018). Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 22, 295–306.

References

Iser, W. (1996) The reading process: a phenomenological approach. *Word. Sign. Discourse: An Anthology of World Literary Criticism of the Twentieth Century* (ed. by M. Zubrytska). *Chronicle*, 261–277 [in Ukrainian].

Zhulynskyi, M. (2024). Spiritual energy of the nation. *Taras Shevchenko. Poetry. Complete works*. *Naukova dumka*, 3–9 [in Ukrainian].

Zhulynskyi, M. (2024). Hryhorii Skovoroda: Spirit, Soul, Word in the context of the author's spiritual stained-glass windows. *Scientific Notes of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Literary Studies. Issue 2* (104). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; (eds.: N. M. Levchenko et al.). Maidan [in Ukrainian].

Levchenko, N. (2025). Taras Shevchenko in camouflage: 'Kobzar' edited by Serhiy Pushchenko. *Shevchenko studies*, 1(27), part 1, 268-281 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2024). Poetry. Complete works. *Naukova dumka* [in Ukrainian]

Shkilna, I. (2018). Formation of national and cultural identity of older adolescents in the borderland. *Theoretical and methodological problems of upbringing of children and student youth*, 22, 295–306 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 22.04.25

Прорецензовано / Revised: 07.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

Nataliia LEVCHENKO, DSc (Philol.), Prof.

Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-7535-6330

e-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

CONCEPTS OF UKRAINIAN IDENTITY IN THE WORK OF TARAS SHEVCHENKO IN THE CONTEXT OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Background. *The article is devoted to the study of the influence of national motifs in the work of Taras Shevchenko on the formation of Ukrainian national identity in the context of the modern Russian-Ukrainian war. Special attention is paid to the unfading relevance of the Kobzar's poetry in the issues of getting rid of inferiority complexes and "lesser brother" imposed by Russia's chauvinistic policy towards Ukraine. for the formation of a national worldview and national identity of the Ukrainian people.*

Methods. *The article used cultural-historical, biographical, and hermeneutic methods.*

Results. *In the Ukrainian cultural environment, the impetus for the development and preservation of Ukrainian national identity has always been, is and will be the work of the brilliant luminary, the builder of the Ukrainian nation Taras Shevchenko, who is the voice of the Ukrainian people beyond time and space. Today, more than ever, the motifs of his poetry sound relevant as rhetorical questions that point to the treachery and treachery of the unprovoked terrible war of aggression of Russia against Ukraine.*

T. Shevchenko, as the spiritual father of the Ukrainian nation, at one time drew a clear parallel between the destruction by the northern neighbor, who calls himself an "older brother", of the clear delineation of the boundaries of their own national

identity in the mental map of Ukrainians and the physical liquidation of the Ukrainian people, which today has already grown into a hot phase of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. *The prophetic words of the Kobzar, written 165 years ago, today, more than ever, sound especially relevant. In this historical time of selfless and heroic defense of the Ukrainian people of their freedom and independence, Shevchenko's word for us, the heirs of his nation-building idea, is not only a guide, but also a reliable support.*

Keywords: *Taras Shevchenko, message, time-space, nation-building ideas, Ukrainian national identity, lyrics, war, Ukrainian cultural environment, rhetorical questions, traumatic experience.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.